

Gülbniz Nurəliyeva
ADUİNGİLİS DİLİNİN BRİTANIYA VARIANTINDA [ɒ] FONEMİNİN
AMERİKAN VARIANTINDA TƏLƏFFÜZ XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR*Açar sözlər: fonem, sait, geniş diftonqlar, monoftonq**Keywords: phoneme, vowel, wide diphthongs, monophthong**Ключевые слова: фонема, гласная, широкие дифтонги, монофтонг*

Fonem problemi ilə məşğul olan dilçilərin, demək olar ki, hamısı belə bir fikrə tərəfdardılar ki, heç də mücərrəd, bütün dünya dilləri üçün ümumi olan fonemlər yoxdur. Hər bir fonem müəyyən bir sistemin üzvüdür, həmin sistemin hallarından biridir, hər bir fonem sistemi isə yalnız bu və ya digər dilə mənsubdur, yalnız onun sərhədi daxilində mövcuddur. Hər bir dildə fonem anlayışından danışarkən, bu və ya digər bir dilin fonem tərkibini və fonem sistemini müəyyənləşdirərkən, onun ümumi fonetik və morfoloji quruluşunu nəzərdə tutmaq lazımdır.

Dilin başqa sahələrində olduğu kimi, onun fonetik quruluşuna daxil olan faktlar, yəni fonemlər bir-biri ilə möhkəm əlaqədə olan ünsürlərdir. Hər hansı bir dilin fonetik sisteminin təhlili göstərir ki, fonemlər müəyyən sıralar təşkil edərək, qarşı-qarşıya qoyulur və beləliklə, müəyyən bir struktur əmələ gətirir. H.S.Trubetskoy yazırdı: "Bu strukturu başa düşmək üçün fonoloji qarşı-qarşıya qoyulmaların müxtəlif növlərini tətbiq etmək lazımdır" [7, s.75].

İngilis dilində, ümumiyyətlə, danışq səslərindən danışarkən onların iki qrupa bölünməsi qeyd olunur: sait və samit fonemlər. Sait fonemləri qısa saitlər, uzun saitlər və diftonqlar əhatə edir. İngilis dilində yeddi qısa, beş uzun və səkkiz diftonq olduğu göstərilir. Qısa saitlərə ɒ, ʊ, æ, e, i, ʌ, ə, uzun saitlərə i:, ɑ:, u: ɜ:, ɔ:, diftonqlara isə eɪ, aɪ, ɔɪ, iə, eə, uə, əv, əv, əv daxildir. İngilis dilinin amerikan variantında saitlər qeyri-gərgin, gərgin saitlər və geniş diftonqlar kimi təsvir olunur. Qeyri-gərgin saitlər, daha alçaq və az gərginliyə malik olurlar, heca sonunda gəlirlər. İngilis dilinin Amerikan variantında saitlərin uzunluğu fonoloji mühitlə şərtlənir, beləliklə Britaniya ingilis dilində olan uzun qısa fərqlilik bu variantda yoxdur.

Retrofleks saitlər /ɜ:/ və /ə/ Amerikan ingiliscəsində BBC ingilis dilindən fərqli olaraq həm vurğulu, həm də vurğusuz işlənə bilər.

İngilis dilinin Amerikan variantında sait sistemi belə xarakterizə olunur:

qeyri gərgin saitlər: ɪ, e, æ, ʌ, ʊ, ə.

gərgin saitlər: i:, ɑ:, ɔ:, ɜ:, u:, eɪ, əv.

geniş diftonqlar: əv, aɪ, ɔɪ.

retrofleks saitlər: ("r-coloured") ə, ɜ: [2, s.253].

Qısa saitlər yalnız nisbi qısalığa malikdir. Mövqedən asılı olaraq onlar tamamilə müxtəlif uzunluğa malik olurlar [3, s.13]. Məsələn; /ɒ/ fonemi "pot", "gone", "cross" sözlərində. Bu fonem tam arxa sıra saiti deyil, dilin şaquli vəziyyətinə görə yarımçıq və ya demək olar ki, açıq saittir. Dodaqlar azca dairəviləşir. Bu fonemin artikulyasiyası zamanı dil geri çəkilməmiş vəziyyətdə olur. Dil kütləsi

ağz boşluğunun aşağı hissəsində olur. Danışq üzvləri gərgin, alt çənə aşağı enmiş olur. /ɒ/ fonemi qısa olub, uzun /ɔ:/ fonemindən fərqlənir [4, s. 63].

/ɒ/ fonemi sözün əvvəlində gəlir, lakin sözsonunda heç vaxt işlənmir.

/ɒ/ fonemi aşağıdakı hallarda müşahidə olunur.

a) /ɒ/ fonemindən əvvəl dodaq samitləri gələ bilər.

Məsələn: qoşadodaq- pot, box

dodaq-diş-fox, fog.

b) /ɒ/ fonemindən əvvəl dil, dilönü, apikal samitlər gələ bilər. Məsələn:

diş, dişarxası-thong

yuvaq-top, dog, sock

yuvaq-damaq-chop, job

yuvaqarxası, kakuminal-rob

dil, dilortası-yonder

dil, dilarxası-cot, got

c) /ɒ/ fonemindən əvvəl udlaq /glotal/ samit gələ bilər. Məsələn: hot.

/ɒ/ fonemindən sonra dodaq samitləri gələ bilər. Məsələn:

Qoşadodaq-hop, mob

dodaq-diş-off, of.

İngilis dilinin amerikan variantındakı /æ/ saiti, BBC /æ/-dən daha qapalı (closer) dır. Bu fonem BBC-də olan /æ/ səslə və /ɑ:/ səslə sözlərdə işlənir. Məsələn: pass, ask. İngilis dilinin amerikan variantında olan /ɑ:/ səsi BBC /ɑ:/ ilə keyfiyyətcə oxşardılar. Bu fonem BBC ingiliscəsində olan çox sözlərdə qısa /ɒ/ saiti əvəz edir. Məsələn: hot, top, bother. "bother" "father" ilə qafiyələnir. Amerikan variantında olan /ɔ:/ keyfiyyət baxımından BBC /ɔ:/ dan daha açıqdır. Bu fonem BBC ingiliscəsində olan /ɔ:/ (cause, walk) və çox sözlərdə qısa /ɒ/ ilə əvəz olunur. Məsələn: "long", "dog". Bu fonem, həmçinin yuvaq samitlərindən sonra BBC ingiliscəsində /ju:/ kimi oxunur. Məsələn: "new", "duty" və s.

"O" hərfinin ümumiyyətlə bir neçə tələffüzü vardır. İlkin iki forması monoftonq kimi, ingilis dilinin Britaniya variantında təsvir olunan qısa /ɒ/ fonemi, Amerikan ingiliscəsində isə /ɑ:, ɔ:/ kimi tələffüz olunan forması və diftonq forması, British English /əv/, Amerikan English /əv/. Monoftonq kimi tələffüzündə "o"-dan sonra adətən qapalı hecada samit gəlir, ya da digər saitin qarşısında qoşa samit gəlir. Məsələn;

British English American English

cod /kɒd/ /kɑ:d/

robbing /'rɒb.ɪŋ/ /'rɑ:bɪŋ/

Diftonq formasında isə "o" dan sonra samit və ya sait gəlir. Məsələn:

code /kəʊd/ /koud/

robing /rəʊ.bɪŋ/ /rou.bɪŋ/

Çox hallarda monoftonq kimi bu səs aşağıdakı formada nəticələnir:

Məsələn;

British English American English

gone /gɒn/ /gɑ:n/

copy /'kɒp.i/ /'kɑ:pi/

“Uzun” tələffüz adətən o sözlərdə baş verir ki, həmin sözlərdə saiddən sonra samit gəlir və ya sait olmur.

control /kən'trəul/ /-'troul/

Əgər o hərfindən sonra /r/ gələrsə, güclü tələffüz bəzi mümkünlüklərdən biri olur.

Məsələn: /ɒ-AE ɔ:r/, / ɔ:-AE ɔ:r/, /ʌ- AE ɜ:/, /ɜ:-AE ə:/

BE AE

forest /'fɔ:r.ɪst/ /'fɔ:r-/

foremost /'fɔ:.məʊst/ /'fɔ:r.moust/

borough /'bʌr.ə/ /'bɔ:-/

word /wɜ:d/ /wɜ:-d/

“o” hərfi ilə işlənən digər sait səslərə nəzər salmaq:

/ʌ/ colour /'kʌl.ə/ /-ə/

/u:/ move /mu:v/

/ʊ/ woman /'wʊm.ən/

/wʌ/ once /wʌnts/

/ɜ:-ɜ:/ colonel /'kɜ:nəl/ /'kɜ:-/

Zəif hecalarda o hərfi /ə/ səsi kimi tələffüz olunur;

Məsələn: observe /əb'zɜ:v/ AE /-'zɜ:v/

forget /fə'get/ /fə'-/

factory /'fækt.t̬r.i/, /-tri/

oa hərf birləşməsinin də iki əsas güclü tələffüzü vardır. /əu AE ou/ və /ɔ: AE a:/

məsələn; road /rəud/ AE /roud/

broad /brɔ:d/ /brɑ:d/

Bu hərf birləşməsindən sonra yazıda “r” hərfi gələrsə, /ɔ: AE ɔ:r/ güclü tələffüz forması işlənir. Məsələn: board /bɔ:d/ /bɔ:rd/

soar /sɔ: / /sɔ:r/

oa diqrafi ilə birləşən digər sait səs /əuə/, AE /ouə/

məsələn: coalescence /'kəʊələs.ənts/ AE /kouə-/

oa sait diqrafi zəif hecalarda /ə/ və Amerikan ingiliscəsində r-dan sonra gələndə /ɔ:/ kimi oxunur. Məsələn: cupboard /'kʌb.əd/ AE /-ə'd/

/ɒ/ fonemindən sonra dil, dilönü, apikal samitlər gələ bilər. Məsələn:

diş, dişarası-**moth**

yuvaq-**hot, old, was.**

yuvaq-damaq-**wash**

dil, dilarxası-**lock, fog, wrong** [5, s.129-130].

/ɒ/foneminin qrafik ekvivalentləri haqqında isə aşağıdakıları qeyd etmək olar.

a). o hərfi olduqda: o **not** [nɒt]

b). a hərfi **what** /wɒt/

c). au hərf birləşməsi **because** [br'kɔz]

Bu fonem aşağıdakı sözlərdə də müşahidə olunur.

Gloucester /'glɒstə/

Knowledge /'nɒlɪdʒ/

Yacht /jɒt/

Warwick /'wɒrɪk/

Washington /'wɒʃɪŋtən/ [5, s.109].

Amerikan ingiliscəsində BE /ɒ/ onun dodaqlanmayan variantı olan /a/ ilə əvəz olunur.

Məsələn: box /baks/ /bɒks/

stop /stap/ /stɒp/

clock /klak/ /klɒk/

log, long, strong, sözlərində isə istisna hal kimi, İngilis dilinin amerikan variantında dodaqlanan variantı tələffüz olunur. /ɒŋ/, /lɒŋ/, /strɒŋ/ [6, s.45].

Ədəbiyyat

1. Axundov A. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi, Bakı, Maarif, 1978.

2. Jones D. Cambridge English Pronouncing Dictionary Cambridge University, New 17 th edition, 2009.

3. Roach P. English Phonetics and Phonology Cambridge University Press, fourth edition, 2010.

4. Dickushina O.J. English phonetics, Москва, 1965.

5. Leontyeva S.F. A Theoretical course of English phonetics. Moscow, Zyssaja skola, 1980.

6. Vassilyev V.A. English phonetics. A theoretical Course. Moscow, 1970.

7. Грубещкой Ф.С. Основы фонологии, М., 1968.

Summary

On pronunciation peculiarities of British English variant of the phoneme [ɒ] in American English

This article deals with the pronunciation peculiarities of the British English variant of the phoneme [ɒ] in American English. An attempt is made to study the use of the phoneme [ɒ] in all contexts addressing different sources.

Резюме

Об особенностях произношения Британского варианта [ɒ] в Американском варианте

Статья посвящена особенностям произношения Британского варианта [ɒ] в Американском английском варианте. Сделана попытка анализа фонемы [ɒ] ссылаясь на различные источники в различных контекстах.

Рәyçi: fil.f.d., dos.K.Alırəyeva
ADU-nun İngilis dilinin fonetikasi kafedrasının
31.01.2017-ci il tarixli iclasının
05 sayılı protokoldan çıxarış.

Daxil olma tarixi: 10.02.2017